

Др Бојка ЂУКАНОВИЋ

НИКОЛА I ПЕТРОВИЋ И АЛЕКСАНДАР ДИВАЈН

У тестаменту краља Николе I Петровића између осталог стоји записано: „Што се тиче мојих унучади, овим именујем Алекса Дивајна који је био пријатељ и мени и мојој земљи, за старатеља дјеци, и желим да буду школована у Енглеској под његовим руководством и бригом док не постану пунољетна.”

Александар Дивајн (Alexander Devine),¹ у Британији познат као директор и оснивач познате Клејзморске школе (Clayesmore School) у Винчестеру (Winchester), значајан дио свога рада и пријатељских осјећања посветио је Црној Гори.

До данас није одгонетнута тајна Дивајнове привржености и емотивне везаности за Црну Гору. Можда би разлоге његовом темпераменту и емотивном карактеру требало тражити у његовим балканским коријенима.²

¹ Презиме Александра Дивајна у нашој досадашњој историографији појављује се транскрибовано као *Девин*. Рјечник изговора енглеског језика Данијела Џоунза даје као могућност изговора овога презимена само варијанте /d'vain/ и /di'vain/. Види: Daniel Jones, *English Pronouncing Dictionary*, London, Melbourne and Toronto: J. M. Dent & Sons Ltd p. 136.

² Александар Дивајн родио се у Манчестеру (Manchester) 19. децембра 1865. године, као други син Хенрија Дивајна (Henry Devine) и Караклије Коувелас од Киоса у Грчкој (Caraclia Couvelas of Chios, Greece). Послије завршених студија најприје је почео да ради као новинар; да би се потом интензивно ангажовао на пословима васпитања и образовања. Оснивач је Покрета момачког клуба (Lads' Club Movement), 1886. године. Био је први почасни мисионар за дјечаке преступнике при Полицијском суду приликом доношења Одредбе за прве преступнике (First Offenders Act), 1887; потом оснивач универзитетских кампова за дјечаке из државних школа (the Universities Camps for Public School Boys); а припадао је и малој групи школских управитеља који су се тридесет година залагали за реформу државних школа (Public School Reform). Био је један од почасних арбитраора чувеног добротворног друштва *Harts ov Oak* (Hearts of Oak Benefit Society) од 1898; те специјални кореспондент *Дејли Кроникла* (Daily Chronicle) на Олимпијским играма у Атини, 1906, и у Балканском рату, 1912-1913. Много је путовао по Европи и Сјеверној Африци, и постао је ауторитет за Стари Париз. У његовој биографији даље стоји да је био опуномоћени заступник на Континенту за вријеме Великог рата (the great war) у име Црвеног крста Црне Горе и лондонског Потпорног фонда; организовао је прикупљање помоћи црногор-

Његови пријатељи и савременици упамтили су га као неодољивог шармера, ведрога погледа и очаравајућег осмијеха; искричавога духа са изузетно развијеним осјећањем за хумор; човјека у чијем је менталноме и емоционалном склопу долазило до драматичних успламћења.³ Уз све ово, Дивајнов ентузијазам и здраворазумност већине његових идеја навели су Френка Витберна (Frank Whitbourn), његовога биографа, да закључи да „можда, последије свега, Лекс није прецијенио своју моћ када је казао да је требало да буде дипломата”.⁴

Александар Дивајн упознао је црногорски народ када је боравио у Црној Гори као кореспондент у Балканском рату, и тада је вјероватно започело његово интересовање за судбину Црне Горе. У његовој биографији се истиче да је видио Црногорце као „силевите горштаке стијешњене у веома малој земљи, мало већој од огромне камене тврђаве, и као такви они су се допали његовој романтичној природи. Када су се, по завршетку Балканскога рата, њихове савезнице

ским избјеглицама у Француској, Швајцарској и Италији 1917, и прикупљање помоћи интернираним црногорским затвореницима у Аустрији у сарадњи са црногорским принцезама Ксенијом и Вјером. Заинтересован за судбину Црне Горе дјеловао је као почасни опуномоћени министар Црне Горе у Лондону, и комесар Британске мисије за помоћ Црној Гори, 1920. Носилац је Даниловога ордена – златнога ордена првога реда за грађанске заслуге, Ордена Црвенога крста Црне Горе, и Ордена престолонаследника Данила.

Александар Дивајн објавио је низ чланака у прилог реформи државних школа под насловом Пледирање за краљевски надзор над државним школама (Plea for a Royal Commission on Public Schools), 1909; Настава историје Француске (L'Enseignement de l'histoire de France); Ментални став дјечака према религији (Mental Attitude of Boys towards Religion) 1910; Криза у образовању владајућих класа (A Crisis in the Education of Governing Classes), 1910; Саосјећајно дјечаштво (A Sympathetic boyhood), 1913; Дјечаков молитвеник (The Boy's Prayer Book), 1914; Црна Гора у историји, политици и рату (Montenegro in History, Politics and War), 1918; Избрисана са карте (Off the Map), 1921; Мученички народ (The Martyred Nation), 1924. Дивајн је био и уредник Званичне књиге Олимпијских игара (The Official Book of the Olympic Games), 1908.

Умро је 26. децембра 1930. године.

³ Види: Frank Whitbourn, LEX – Being the Biography of Alexander Devine, Founder of Clayesmore School. By ... London. New York. Toronto: Longmans, Green and Co. 1937, str. 226 и даље.

⁴ „Perhaps, after all, Lex did not overrate his powers when he thought he should have been a diplomat”. Ibid. p. 229. — Витберн га даље описује као човјека који је изнад свега мрзио рутину и било какво наметање дисциплине. Каже такође да је био помало и егоиста који је са великим усхићењем и раздраганошћу знао да каже да би чувена изрека „Најприје бог а потом моја браћа” (“Dieu premier donc mes frères”) била много тачнија ако би гласила „Најприје Дивајн, потом Бог, а остатак нек иде до ђавола” (Devine first, God next, and the devil take the rest!”). Ibid. p. 233.

неправедно према њима понијеле а Аустрија почела да их злоставља, њихова привлачност за њега била је потпуна”.⁵

Ако су Црногорци одушевили Лекса, одушевио је и он њих. Можда су у њему препознали особине сличне сопственој великодушности, постојаној самосталности и љубави према слободи, наводи Витберн. Спознаја да су га Црногорци цијенили и вољели чинила га је срећним.

Дјелатност Александра Дивајна у корист Црне Горе започела је непосредно после потписивања примирја између Аустро-Угарске и Црне Горе.⁶ Када се Дивајн вратио са Континента почетком 1916. већ је био обавио рад који му је био повјерен за Црногорски Црвени крст и Фонд за помоћ. Године 1917. поново је пошао за Француску у име Црне Горе, овај пут да би организовао скупљање помоћи за црногорске избјеглице у Француској, Швајцарској и Италији. Касније је, такође, како је већ наведено, сарађивао са црногорским принцезама Ксенијом и Вјером на организовању помоћи интернираним црногорским затвореницима у Аустрији. Радио је и на прикупљању помоћи за привредну обнову Црне Горе у Америци.

Црногорска влада Евгенија Поповића 1. октобра 1917. године обратила се британској влади захтјевом да за посланика Црне Горе у Лондону прими британскога поданика Александра Дивајна. Захтјев је одбијен са образложењем да посланик мора бити црногорски држављанин.⁷ Агреман за Дивајна није издат,

⁵ “They were a sturdy mountain race, confined within a small country which was little more than one huge rocky fortress, and as such they appealed to his romantic nature. When, at the conclusion of the Balkan War, they were unfairly treated by their allies and bullied by Austria, their appeal for him was complete”. Frank Whitbourn, *LEX – Being the Biography of Alexander Devine*, etc., p. 225

⁶ Детаљан преглед активности које је Александар Дивајн обавио за Црну Гору у периоду од 1916. до 1920. године дао је др Драгољуб Живојиновић у студији „Александар Девин, бранилац независне Црне Горе у англосаксонском свету, 1916-1920. године”, објављеној у *Гласнику цетињских музеја*, књига III, Цетиње 1970. стр. 113-170; и мр Славица Ратковић-Костић у студији „Александар Девин и политичка пропаганда избегличке владе краља Николе од 1916. до 1922. године”, објављеној у часопису *Војноисторијски гласник*, Београд 1990. бр. 1. стр. 191-210, и бр. 2 стр. 193-218.

⁷ Мр Славица Ратковић-Костић у својој студији „Александар Девин и политичка пропаганда избегличке владе краља Николе 1916-1922” каже: „Функционери Форин Офиса закључили су да Девина не треба прихватити. Краљ је био разочаран јер је желео посланика који би знао да се бори против свих непријатеља, а такав је био Девин. Предложио је уместо Девина сер Роберта Кенедија, Ирца, пријатеља Црне Горе, али ни то није усвојено, јер је Грахам био добио инструкције да обесхрабрује сваки покушај владе из Нејџа да Црна Гора именује свог посланика на енглеском двору”. *Војноисторијски гласник* бр. 2, Београд 1990. стр. 197.

али није ни оспорено право Црној Гори да има свога дипломатскога представника на британском двору.⁸ Тако је Дивајн наставио своје активности у својству почаснога опуномоћенога министра Црне Горе у Лондону, како стоји у његовој биографији.

Ова дјелатност у име Црне Горе довела га је у близак лични однос са краљем Николом I Петровићем.

Пријатељство и повјерење између краља Николе и Александра Дивајна постало је дубоко и искрено толико да Краљ доноси одлуку да се његови унуци школују у Дивајновој школи у Винчестеру, и одрастају под његовим старатељством.

У писму из Париза од 2. октобра 1919. Никола се обраћа Дивајну и каже:

„Драги мој Дивајне,

обавјештавам те да књегиња Наталија долази у Енглеску због школовања моја три унука. Поводом нашега разговора и планова у вези њиховога пријема у твоју школу, молим те да пођеш и видиш Књегињу и обавијестиш је о “pourparlers” које смо водили о твојој изванредној установи.

Бројне услуге које си пружио нашој земљи и наклоност коју не престајеш да јој исказујеш, двоструко ме обавезују да ти ставим у дужност пуну одговорност у погледу образовања мојих унука.

Вјеруј ми,
одано твој
Никола”⁹

⁸ Види: Радослав М. Распоповић, Дипломатија Црне Горе 1711-1918. Подгорица-Београд 1996. стр. 353.

⁹ “Paris, 2nd October 1919.

Dear Mr. Devine,

I inform you that the Princess Nathalie is coming over to England about the education of my three grandchildren. Following our conversation and the project concerning their admission to your school, will you please go and see the Princess and inform her of the “pourparlers” we had on the subject of your excellent establishment.

The numerous services which you have rendered to our country and the affection which you never cease to show for it, double bind me to entrust you with full authority as regards the education of my grandchildren.

Believe me,
Yours afft.
Nicolas.”

У великом личном пријатељству које се развило између ова два човјека, повремено је, чини се, поводом умишљенога запостављања, дошла до израза Дивајнова повријеђена сујета.

„Шта се догодило, мој драги Дивајне?” писао му је стари Краљ, на понекад несигурном енглеском, из Кап д’Антиба у јануару 1921. „Зар си и за тренутак могао да помислиш да могу да заборавим све оно што си урадио за ствар моје земље?”

Твоји константни напори, твој сјајан успјех, многе, многе тешкоће с којима си се тако храбро борио, зар да све то заборавим? Волио бих када бих могао да ти покажем укратко колико сам захвалан пријатељу попут тебе. Да ли те је неко повриједио, и зашто би донио одлуку да одустанеш од тако племенитог рада?

Ти си урадио више од икога за моју земље и мене. Не, ја знам да је мој драги Дивајн исувише искрен и добар пријатељ, и сигуран сам да ће ми се ускоро поново јавити, јер сам се навикнуо на његову доброту, на његову наклоност и на његово стрпљење, такође...

А сада о три дјечака, мојим унуцима. Не можеш замислити колико сам око њих имао тешкоћа, али се надам да ћу моћи да ти их пошаљем чим успијем да ублажим нека природна и деликатна осјећања а да никога не повриједим.

Јави ми се ускоро, мој драги Дивајне, и

вјеруј ми молим те,
најоданије твој,
НИКОЛА R”.¹⁰

¹⁰ „What happened, my dear Devine?” the old King wrote to him, in sometimes faltering English, from Cap d’Antibes in January 1921. “Could you really think one minutes that I am able to forget all that you have done on behalf of my country’s cause?”

Your constant efforts, your splendid success, the many, many difficulties you have fought so bravely, should I forget all this? I wish I could be able to show you in short how grateful I am to such a friend as you are. Did anybody hurt you, and why should you take such a resolution to give up such a noble work?

You have done more than anyone else for my country and me. No, I know my dear Devine is a too sincere and good friend, and I am sure that before short I shall hear again from him, because I am used to his kindness, to his affection and to his patience, too...

Now about the three boys, my grandsons. You cannot fancy what a great many difficulties I had about them, but I hope I shall be able to send them to you as soon I will succeed to smooth some natural and delicate feelings without hurting anybody.

Let me soon hear from you, my dear Devine, and believe me please,
Yours most sincerely,
Nicolas R.”

На жалост, краљ Никола је умро убрзо пошто је горе наведено писмо написано – марта 1921. У свом тестаменту је изјавио:

„Што се тиче мојих унучади, овим именујем Алекса Дивајна, који је био пријатељ и мени и мојој земљи, за старатеља дјечи, и желим да буду школована у Енглеској под његовим руководством и бригом док не постану пунољетна”.¹¹

Дивајн је присуствовао церемонији читања тестаента. Послије тога пришао му је престолонаследник Црне Горе, Данило, и казао му да, пошто га Велике Силе не прихватају, намјерава да абдицира у корист свога синовца, књажевића Михаила, који је био једно од дјече о којима се говорило у тестаменту. Дивајн је истакао да би, како су дјеца већ била у Енглеској и без контакта са краљевском породицом, било важно да он пође за Енглеску и преузме их под своју контролу прије него што се абдикација обзнани. Данило је то прихватио и Дивајн је одмах напустио Сан Ремо, у којему је Краљ сахрањен, и пошао за Париз па у Енглеску. Али када је стигао у Париз, прва ствар коју је видио у новинама била је најавна званичне абдикације новопроглашенога Краља. А када је стигао у Енглеску дјеца су већ била под патронством Србије. Њихова мајка, грофица Додзел, добила је апанажу од србијанске владе.

Британска дипломатија која не занемарује ни најмањи детаљ у вођењу дугорочне и далекосежне политике, сматрала је, свакако, школовање и духовно формирање престолонаследника Црне Горе и његове браће важним питањем. Међу британским документима постоји непотписани извјештај везан за планове око њиховога школовања упућен премијеру Гледстону у којему се каже: „... Господин Дивајн се управо вратио са породичнога скупа у Сан Рему, и са оригиналним писмима краља Николе и писмом престолонаследника Данила сада у име породице жели да ријеша ово питање пажљиво, мудро и тактично, али брзо у интересу свих. Он није ништа предузео док се није лично консултовао са два или три пријатеља у овој земљи и потражио њихов савјет по питању најбољег начина на који би се приступило рјешавању овога деликатнога питања”.¹²

Дивајн је учинио посљедњи покушај да оствари жељу краља Николе и постане старатељ његовим унучима, обраћајући се књегињи Наталији писмом у којему је

¹¹ “As for my grandchildren, I hereby appoint Alex Devine, who has been a friend to me and my country, as Governor to the children, and I desire that they should be educated in England under his charge and care until they shall come of age”. Ibid. p. 249

¹² „Mr Devine has just got back from a family conference at San Remo, and with the original letters of King Nicholas and the letter of the Crown Prince Danilo on behalf of family is now anxious to settle this matter carefully, wisely and tactfully, but speedily in the interests of everyone. He has taken no action until he has consulted personally with two or three friends in this country and sought their advice as to the best method in which to approach this delicate matter”.

The British Library. Manuscript Department, no. 46014 f. 151.

приложио изјаву њиховога стрица Данила, написану у Мирамаре-у, Сан Ремо, 8. марта 1921. године, гдје стоји: „Жеља је покојнога Краља Црне Горе, Старјешине краљевске породице и старатеља синова покојнога књажевића Мирка, наиме књажевиће Михаила, Павла и Мануела, да одмах буду пребачени у школу Клејзмор, у Винчестеру, чијега је директора, господина Дивајна, краљ Никола за живота именовано старатељем горе именованих књажевића. Данило”¹³

Књегиња Наталија, сада већ контеса Натали Еренболт де Додзел (Comtesse Nathalie Errenbault de Dudzeele), одбија да Дивајн буде старатељ њеној дјечи и да се брине о њиховом образовању у писму од 12. априла 1921. године упућеном Дивајну из Париза, у којему између осталог каже: „Што се тиче документа потписаног са ‚Данило‘ – он нема никакво право да одлучује нити да потпише ишта што се тиче мојих синова, и он је свакако посљедња особа којој бих допустила да се мијеша у њихово образовање. Такав документ зато нема јамачно никакву вриједност и ја сам изненађена што му ви придајете важност”¹⁴

Овим је случај закључен.

Много касније, у својим сјећањима на пријатељство са црногорским монархом Лекс је записао да је Никола „несумњиво био пион” али и највећа личност на Балкану чији је значај био веома реална ствар. „Личност је био краљ Никола. Градитељ савремене Црне Горе, са сопственим тијелом у ожиљцима од рана задобијених у прошлим ратовима са Турцима, *доајен* европске монархије, Никола је доживио да види своју родну земљу четвороструко увећану од почетка његове владавине 1860. године. Први и посљедњи краљ Никола, ставио је част и благостање Црне Горе испред свега, али је истовремено био лојалан и одан пријатељ Србијанцима и ствари Југо-Словена. Ниједан други суверен није ура-

¹³ „Miramare
San Remo

It is the wish of the late Kings of Montenegro, Head of Royal Family and guardian of the sons of the late Prince Marko, namely Princes Michael, Paul and Manoel (sic!), that they should be immediately transferred to Claysmore School, Winchester, whose Headmaster, Mr Devine, had already been appointed tutor to the above named Princes by King Nicholas while he was still alive.

Danilo”.

8-th March 1921.

The British Library. Manuscript Department, no. 46014 f. 152.

¹⁴ “As to the document signed “Danilo” – the latter has no right whatever to decide nor to sign anything concerning my sons, and he is certainly the last person I should allow to interfere with their education. Such document is therefor(e) of no value whatever and I am surprised at your attaching any importance to it... Comtesse (sic!) Nathalie Errenbault de Dudzeele.

The British Library. Manuscript Department, no. 46014 f. 162.

дио више за своју земљу него што је краљ Никола урадио за Црну Гору у његовој дугој шездесетједногодишњој владавини”.¹⁵

Када је Србија анектирала Црну Гору, Француска, Британија и Италија, за љубав мира и тишине, нијесу реаговале, упркос чињеници да је, Лондонским миром из 1915, Велика Британија била гарантовала будући опстанак Црној Гори, и те гаранције поново потврдила у јануару 1917. и у августу 1919. године. Ово прећутно кршење дате ријечи изазвало је извјестан протест у то вријеме, јер је тих дана била присутна идеја да уговори обавезују. У том духу треба схватити и Дивајново повјерљиво писмо премијеру Гледстону које му је упутио из Нортвуд Парка у Винчестеру 5. јануара 1920. године, у којем каже:

„Драги виконте Гледстоне,

Имам разлога да сумњам да Италија може да преузме корак, у дискусији око Ријеке, да гурне Црну Гору и Боку Которску Србијанцима у замјену за 'полагање права' на Ријеку.

Можда је вама све ово познато: али пренебрегавање црногорскога права на самоопредељење на овај начин, биће крунски чин неправде, и никакво право рјешење. Вјерујем да је г. Венезалос у ово умијешан. Овај вам податак доставља само за личну употребу. Одано ваш. Алекс Дивајн”.¹⁶

У априлу 1920. године група интелектуалаца из Горњег дома (the House of Lords) и Доњег дома (the House of Commons) поднијела је резолуцију у којој је сасвим јасно била изложена ситуација Црне Горе:

¹⁵ „Nicholas was by no means a pawn. The biggest figure in the Balkans, his significance was a very real thing. A personality was King Nicolas. The maker of modern Montenegro, his own body scarred with the wounds won in past warfare with the Turk, the *doyen* of European monarchy, Nicolas lived to see his native land enlarged to four times its size since the beginning of his reign in 1860. First and last King Nicolas put the honour and welfare of Montenegro before all else, but at the same time he was the loyal and devoted friend of the Serbians and of the cause of the Jugo-Slavs. No other sovereign did more for his country than did King Nicolas of Montenegro in his long reign of sixty-one years.”

Prema: Frank Whitbourn, LEX – Being the Biography of Alexander Devine, p. 247-248

¹⁶ “Northwood Park, Winchester

5. Jan. 1920.

Dear Viscount Gladstone,

I have reason to suspect that Italy may take the step, in the Fiume discussion of throwing Montenegro and Bocchi de Cattaro to the Serbians in exchange for the “rights” to Fiume.

You may know all about this: but the disposal of Montenegrin self-determination in this way, will be a crowning act of injustice, and no real settlement. I fancy that M. Venezallos has had a hand in these matters. I simply send this note to you for your private information. Yours Sincerely. Alex Devine”.

The British Library. Manuscript Department, no. 46014 f. 109

„С обзиром на херојске услуге пружене од стране Црне Горе – најмање од наших савезница, и тешке губитке које је њен народ претрпио, њен народ има несумњиво право да самостално одлучује о будућем облику своје управе, те је, зато, неопходно да њен парламент буде изабран на основу Црногорскога устава, да би се то питање ријешило, при чему би се слободно гласање обезбиједило повлачењем свих србијанских трупа и власти које сада окупирају Црну Гору. Само на такав начин обећања Великих Сила могу бити у потпуности испуњена, а принципи за које су се Савезнице бориле биће потврђени поновним успостављањем суверенитета Црне Горе.”¹⁷

Међу онима који су потписали резолуцију били су виконт Брајс (Viscount Bryce), Том Грифитс (Tom Griffiths), Ф. А. Меквистен (F. A. Macquisten), Роналд МекНил (Ronald MacNeill), сер Мартин Конвеј (Sir Martin Conway), лорд Бернем (Lord Burnham), виконт Гледстон (Viscount Gladstone) и Ј. Х. Томас (J. H. Thomas). Уз ове парламентарне гласове веома се гласно чуо и Лексов у низу памфлета, брошура и књига, жестоко интонираних у име Црне Горе, којима је постао непријатан Форин Офису (the Foreign Office).

Први од ових радова, књига *Црна Гора у историји, њолиџици и райџу* објављена је 1918. године. Године 1921. убрзо после смрти краља Николе, слиједила је брошура *Избрисана с карџе (Off The Map)*, у чијем је уводу Лекс написао:

„Над црногорском трагедијом спуштена је завјеса, и овај аутор нема ни најмању жељу да подстиче Британце да иду да се боре за Црногорце. Ако једнога дана буде требало да Црна Гора заузме мјесто у слободној конфедерацији балканских држава, Црногорци ће морати сами са извојују своју слободу.

Али нестанак овога најмањег од малих народа са карте Европе не треба да се догоди, а да се не чује прича о убиству њихове слободе.

Ова брошура објављује се с увјерењем да ће народ Велике Британије осудити неправду која је Црну Гору лишила слободе и указати Европи на опасност од вођења политике која је довела до те неправде”.¹⁸

¹⁷ „That having regard to the most gallant services rendered by Montenegro – the smallest of our Allies and the heavy losses she has sustained, her people have the clear right to determine their future form of Government; that is, therefore, necessary that a Parliament should be elected under the Montenegrin constitution, to decide this question, freed voting being secured by the withdrawal of all the Serbian troops and officials at present occupying the country; and that only by these means can the definite pledges made by the Great Powers be redeemed and the principles for which the Allies fought be vindicated in the case of the sovereign State of Montenegro.”

Alex Devine, *The Mystery of Montenegro*, London: Richard Clay and Sons, Limited, 1920, p. 11

¹⁸ „On the tragedy of Montenegro the curtain has fallen, and the author has not the remotest desire to urge the British people to go to war on behalf of the Montenegrins. If Montenegro is to

Године 1924. Лекс је објавио своје напоре са још једном брошуром, *Мученички народ* (*The Martyred Nation*), у којој је са особеним жаром напао господина Лојда Џорџа (Lloyd George), којег сматра неспособним да допринесе рјешењу било којег од горућих европских проблема.

„Нико није директније и личније одговоран за недаће Црне Горе”, писао је, „од господина Лојда Џорџа. И поред све генијалности политичара и надарености демагога, недостајало му је државничко понашање. У иностраним пословима он се једноставно понашао по принципу *brouille les cartes*,¹⁹ или, како се то, на обичном енглеском, каже, правио је од ствари безнадежну збрку.”²⁰

Поразом Немачке и Аустрије, и бацањем у засјенак Русије, у европској политици створена је нова ситуација, закључивао је Дивајн. Народи који су дуго били утопљени у суверенитет пропалих империја повратили су своју независност, и карта Европе је реконструисана. Сматрао је, такође, да то стање није обећавало непосредну стабилност. Да су међународни проблеми од највеће важности чекали да буду ријешени, а да је господин Лојд Џорџ кренуо да те проблеме ријешити, са запањујућом лакомишеношћу. То је илустровао његовим понашањем на конференцији у Кану, током које је енглески премијер нашао времена да даје часове голфа францускоме премијеру, господину Бриану (Briand).

„Наравно ова афера са часовима голфа гротескно је преувеличана у штампи, али, свеједно, указала је свијету на ментално стање господина Лојда Џорџа – стање које су бистри посматрачи већ одавно уочили.

Како један добро познати писац каже:

„Да је шоком Берлинске Конференције лорд Бекензфилд²¹ љодузео да научи кнеза Бизмарка да вози бицикл и инсистирао да га њидржава, уз улицу, у

take place some day in a free confederacy of the Balkan States, the Montenegrin people must achieve their own freedom for themselves.

But the disappearance of this smallest of small nations from the map of Europe ought not to take place without the true story of its murdered liberty being told.

In confidence that the people of Great Britain will condemn the injustice that has deprived Montenegro of its freedom and note the danger to Europe of the policy that worked that injustice, this pamphlet is issued”. Према: Frank Whitbourn, *LEX – Being the Biography of Alexander Devine*, p. 252

¹⁹ Француски: бркати карте (Прим. прев.)

²⁰ No one is more directly and personally responsible for the misfortunes of Montenegro than Mr. Loyd George. For with all his genius as a politician, and his gifts as a demagogue, he entirely lacked statesmanship. In Foreign Affairs he simply *brouille les cartes*, or, in plain English, made a hopeless mess of things”. Alexandar Devine, *The Martyred Nation. A Plea of Montenegro*, London: St Clements Press, Ltd., 1924, p. 16.

²¹ Титула Бенцамина Дизраелија (Benjamin Disraeli). (Прим. прев.)

*йрай̄њи фой̄оџрафа, шадашња јавност̄ не би шо смай̄рала „веома смије-
шим”. “Autres temps, autres moeurs!”*

Иритираност Француза због понашања господина Бриана убрзано је довела до пада францускога Премијера.

Најгоре од свега било је то што је господин Лојд Џорџ због своје лакомислености сматрао да су сва обећања која смо Црној Гори дали ми и Французи, у виду толико утраћенога папира – политика коју је лако спровести”.²²

Сљедећи примјер Дивајн такође сматра типичним, за начин на који је Лојд Џорџ водио европске послове.

Британска и америчка јавност, наиме, забављала се за вријеме Канске конференције, када је чула да се једна љупка млада Американка опкларила са својим пријатељима земљацима да ће направити интервју са господином Лојдом Џорџом. Забава је била свеопшта, а господин Лојд Џорџ, схвативши да је у питању шала, прихватио је да дами да интервју. То је била само једна од веселих епизода Канске конференције. У исто вријеме, остарјела и невољна Краљица Црне Горе послала је Дивајну сљедеће писмо у име своје земље:

„Кап Мартен,
9. јануар 1922.

Драги господине Дивајн,

Било би ми веома драго ако би видјели господина Лојда Џорџа у Кану и разговарали са њим о нашој земљи.

Ви, као и неколицина Енглеза, знате каква је наша ситуација; а ви имате по-вјерење свих Црногораца, као што имате и моје.

Вјерујте ми, молим вас,
Искрено ваша,
МИЛЕНА R.”²³

²² „Of course this affair of golf lessons was grotesquely exaggerated in the press, but, all the same, it indicated to the world the mental attitude of Mr. Lloyd – an attitude long perceived by clear observers.

As a well known writer puts it: “If, at the Conference of Berlin, Lord Beaconsfield had undertaken to teach Prince Bismarck to ride a bicycle and insisted upon running him up the street with photographers in attendance, the public of the day would have not thought it very funny! *Autres temps, autres moeurs.*”

The irritation of the French at the performance of M. Briand speedily brought about the fall of the French Premier.

The worst of it was that Mr. Lloyd George’s light-heartedness made him treat all promises made to Montenegro by France and by ourselves as so much waste paper – a policy easy to carry out”.

Alexander Devine, *The Martyred Nation. A Plea for Montenegro*, p. 16-17.

²³ “Cap Martain,

Господин Лојд Џорџ, преко свога вјернога сљедбеника, лорда Ридела (Riddell), одговорио је на Дивајнов захтјев, да га превелико оптерећење пословима спречава да га прими на разговор, и да због тога веома жали. Дивајн је био огорчен због чињенице да је премијер нашао времена за комични интервју са младом Американком, под изговором одмора од 'озбиљнога' рада на Конференцији, а није могао да прими представника старе Краљице и саслуша њено залагање за свој народ – британског савезника у рату.

„Незаинтересованост господина Лојда Џорџа”, наводи, даље Дивајн, „поново се показала у говору који је одржао баш прошле године у којему се спокојно осврнуо на прошли рат и поменуо храбру српску војску која је 'дала велики допринос прве године рата, али је сатјерала у неред, као бјегунац, убоге трупе, преко границе своје земље, да би нашла уточиште у брдима сусједне земље.' Господину Лојду Џорџу никако није пало на памет да помене ко је Србијанцима пружио уточиште, и ко им је приликом њиховога стравичнога повлачења штитио одступницу, држећи Аустријанце у мјесту док повлачење није било окончано. Зашто је Лојд Џорџ заборавио да каже име те 'сусједне земље' – да објасни да су Црногорци и њихова храброст спасили Србијанску војску? Било је исувише очекивати од њега да настави причу – подлост издаје Црне Горе; и исход, Црна Гора лежи под ногама Србији, са хиљадама својих људи, чији је једини злочин био оданост својој земљи, или побијених или прогнаних у сиромаштво, без могућности да се врате, а њихова родна земља је сада опустошена и ојађена. Да ли господин Лојд Џорџ све ово заборавља, или су такве ствари ништа до неважне ситнице британскоме Премијеру?”²⁴

↗

January 9-th, 1922

Dear Mr. Devine,

I should be glad if you would see Mr. Lloyd George at Cannes and speak to him about our country. You know, as few Englishmen do, the condition of our affairs, and you possess the confidence of all Montenegrins, as you have mine.

Believe me, please,
Yours sincerely,
MILENA R.”

Alexander Devine, *The Martyred Nation. A Plea for Montenegro*, p. 17

²⁴ „The insouciance of Mr. Lloyd George was revealed again in a speech made only last year when he calmly referred to the late war and alluded to the gallant army of Serbia which 'made a great contribution in the first year of the war, but was driven helter-skelter, a fugitive, beggarly array, across their frontier, to take refuge in the hills of a neighbouring country'. It never occurred to Mr. Lloyd George to mention who gave the Serbians a place of refuge, and who on their terrible retreat acted for them as Ney's rearguard, keeping the Austrians at bay until the retreat was accomplished. Why did Mr. Lloyd George forget to give the name of the 'neighbouring country' –

↘

Борба за самосталност Црне Горе била је изгубљена ствар; али Дивајновој романтичној природи, изгледа, било је утолико више до ње стало. Туга је романтичнија од радости, пораз од побједе.

Војка ĐUKANOVIĆ, D. Sc.

NIKOLA I PETROVIĆ AND ALEXANDER DEVINE

Summary

This paper gives details of a very interesting friendship between Nikola I Petrović, the first and last king of Montenegro, and Alexander Devine, well known in England as a headmaster and founder of Clayesmore school in Winchester. Devine had come to know the Montenegrin people during his time as correspondent in the Balkan War, 1912-1913. He was appointed Commissioner to the Continent during the great war, on behalf of the Montenegro Red Cross and Relief Fund of London, and organised the relief of the Montenegrin refugees in France, Switzerland and Italy in 1917, and the relief of interned Montenegrin prisoners in Austria in co-operation with the Princesses Xenia and Vera of Montenegro. He became deeply interested in Montenegro and acted as Hon. Plenipotentiary Minister for Montenegro in London.

to explain that the Montenegrins and their valour saved the Serbian army? It was too much to expect him to continue the story – the baseness of the betrayal of Montenegro; and the sequel, Montenegro lying at the feet of Serbia, with thousands of her people, whose only crime was devotion to their country, either slaughtered or exiled in poverty, unable to return to their native land, now ravaged and desolate. Does Mr. Lloyd George forget all this, or are such things as naught but airy trifles to a British Prime Minister?”

Alexander Devine, *The Martyred Nation. A Plea for Montenegro*, p.18

